

Верховний
Суд

Розгляд справ окремого провадження в умовах воєнного стану: огляд окремих правових позицій

Суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду
кандидат юридичних наук
Наталія Сакара

Процесуальні особливості розгляду справ окремого провадження:

- ✓ деякі справи (пункт 1, 3, 4, 9, 10 частини другої статті 293 ЦПК України) розглядаються не одноособово суддею, а колегією у складі одного судді і двох присяжних (*Постанова ВС від 17 липня 2024 року у справі № 756/8375/21 (провадження № 61-1360св24)*);
- ✓ законодавець для кожної категорії справи визначає підсудність;
- ✓ обов'язковим учасником є заявник, при цьому майже для кожної категорії законодавець визначає, хто може ним бути;
- ✓ іншими учасниками є заінтересовані особи (*Постанова ВС від 05 лютого 2025 року у справі № 183/4366/24 (провадження 61-14909св24)*);
- ✓ обмежена дія принципу диспозитивної та змагальності (*Постанова від 30 листопада 2023 року у справі № 569/4466/23 (провадження № 61-6986св23)*);
- ✓ для деяких категорій справ передбачена обов'язкова участь органів опіки та піклування, представника психіатричного або протитуберкульозного закладу, лікаря-психіатра, прокурора;
- ✓ для деяких категорій справ встановлені скорочені строки;
- ✓ справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди (частина п'ята статті 294 ЦПК України);
- ✓ якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд, за загальним правилом, залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах;
- ✓ при ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом (частина сьома статті 294 України);
- ✓ рішення суду у справах окремого провадження не підлягають примусовому виконанню, але мають загальнообов'язковий характер.

Процесуальні особливості розгляду справ про визнання фізичної особи недієздатною

✓ Першочерговим у цій категорії справ є з'ясування судом **наявності правосуб'єктності заявника**, а саме, чи належить він до певної групи осіб, які мають право на подання заяви про визнання особи недієздатною, встановлення опіки та призначення їй опікуна. При цьому законодавством не передбачено вичерпного переліку членів сім'ї та визначено критерії, за наявності яких особи складають сім'ю. Такими критеріями віднесення до кола членів однієї сім'ї є спільне проживання (за винятком можливості роздільного проживання подружжя з поважним причин і дитини з батьками), спільний побут і взаємні права й обов'язки осіб, які об'єдналися для спільного проживання.

Постанова ВС від 25 грудня 2024 року у справі № 209/2893/22 (провадження № 61-13353св24), від 28 лютого 2024 року у справі № 372/3474/21 (провадження № 61-16349св23)

✓ Призначення опікуна недієздатної особи здійснюється за **поданням органу опіки та піклування**, яке повинне відповідати вимогам закону щодо його обґрунтованості та змісту, має бути подано в належній процесуальній формі згідно з вимогами ЦПК України. При внесенні подання орган опіки та піклування має врахувати якнайкращі інтереси особи, над якою встановлюється опіка.

Постанова ВС від 08 січня 2024 року у справі № 753/1905/22 (провадження № 61-8758св23)

✓ Законодавством **не передбачено обов'язку**, що визнання особи недієздатною і призначення опікуна в обов'язковому порядку має відбуватися в єдиному судовому процесі.

Постанова ВС від 14 лютого 2018 року у справі № 545/1691/16-ц (провадження № 61-4475св18)

✓ **Мобілізація та проходження військової служби (на час розгляду справи в судах) унеможлиблює фактичне виконання обов'язків опікуна.**

Постанова ВС від 26 червня 2024 року у справі № 742/887/23 (провадження № 61-3316св24), від 24 грудня 2024 року у справі № 716/662/24 (провадження № 61-13107св24)

✓ У даній категорії справ **спір про право не виникає**. Це пояснюється тим, що визнання особи недієздатною не надає їй можливості брати участь у процесі, а її інтереси в суді буде представляти законний представник.

постанові Верховного Суду від 17 квітня 2024 року у справі № 686/12049/23 (провадження № 61-1340св24)

Справи окремого провадження, що використовуються для «констатації смерті» особи:

ЦПК України передбачає чотири процедури, наслідком яких є ухвалення судового рішення, на підставі якого органи ДРАЦСу можуть видати свідоцтво про смерть:

- ✓ встановлення факту смерті особи в певний час в разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті (пункт 8 частини першої статті 315 ЦПК України);
- ✓ встановлення факту смерті особи, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави вважати її загиблою внаслідок нещасного випадку внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (пункт 9 частини першої статті 315 ЦПК України);
- ✓ встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України або на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан (стаття 317 ЦПК України);
- ✓ визнання фізичної особи померлою (статті 305-309 ЦПК України).

За наявності припущень про факт смерті фізичної особи, у тому числі у зв'язку з воєнними діями, без достовірних доказів, які свідчать про цей факт, правильним буде звернення до суду із заявою про оголошення судом особи померлою, а не із заявою про встановлення факту смерті цієї фізичної особи.

Постанова Верховного Суду від 13 березня 2024 року у справі № 204/7924/23 (провадження № 61-16728св23), від 28 лютого 2024 року у справі № 506/358/22, (провадження № 61-7094св23)

Окремі процесуальні особливості розгляду справ про оголошення фізичної особи померлою

✓ З урахуванням конкретних обставин справи суд на підставі ч. 2 ст. 46 ЦК України може оголосити фізичну особу померлою не раніше спливу шести місяців від дня закінчення активних бойових дій на місці ймовірної загибелі фізичної особи або від дня настання події, за якої відбулася загибель фізичної особи, якщо така подія хоча і є наслідком воєнних дій, проте сталася не на території ведення активних бойових дій.

Оскільки територією активних бойових дій була вся територія м. Києва з 24 лютого до 30 квітня 2022 року, ВП ВС виснувала, що саме з 30 квітня 2022 року має обраховуватися початок шестимісячного строку, зазначеного в реченні другому ч. 2 ст. 46 ЦК України, як дата закінчення активних бойових дій на території м. Києва.

Постанова ВП ВС від 11 грудня 2024 року у справі № 755/11021/22 (провадження № 14-94цс24)

✓ Під час встановлення юридичного факту смерті військовослужбовця у справах про оголошення його померлим або визнання його безвісно відсутнім Міністерство оборони України або відповідні військові частини підлягають залученню до участі у справі з метою захисту інтересів держави, оскільки визнання в судовому порядку військовослужбовця безвісно відсутнім або оголошення його померлим є підставою для виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини та припинення виплати членам його сім'ї грошового забезпечення.

Постанова ВС від 10 липня 2024 року у справі № 686/11198/22 (провадження № 61-4913св24)

Умови, за яких справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, підлягають розгляду в порядку окремого провадження

Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, належать до юрисдикції суду за таких умов:

- ✓ факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян. Для визначення юридичного характеру факту потрібно з'ясувати мету встановлення;
- ✓ встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право. Якщо під час розгляду справи про встановлення факту заінтересованими особами буде заявлений спір про право або суд сам дійде висновку, що у цій справі встановлення факту пов'язане з необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює цим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах;
- ✓ заявник не має іншої можливості одержати чи відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення. Для цього заявник разом із заявою про встановлення факту подає докази на підтвердження того, що до її пред'явлення він звертався до відповідних організацій за одержанням документа, який посвідчував би такий факт, але йому в цьому було відмовлено із зазначенням причин відмови (відсутність архіву, відсутність запису в актах цивільного стану тощо);
- ✓ чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку встановлення юридичних фактів.

Перелік юридичних фактів, що підлягають встановленню в судовому порядку, зазначений у статті 315 ЦПК України, не є вичерпним.

При вирішенні питання про прийняття заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, суддя, окрім перевірки відповідності поданої заяви вимогам закону щодо форми та змісту, зобов'язаний з'ясувати питання про підсудність та юрисдикційність. Оскільки чинним законодавством передбачено позасудове встановлення певних фактів, що мають юридичне значення, то суддя, приймаючи заяву, повинен перевірити, чи може взагалі ця заява розглядатися в судовому порядку і чи не віднесено її розгляд до повноважень іншого органу.

Якщо за законом заява не підлягає судовому розгляду, суддя мотивованою ухвалою відмовляє у відкритті провадження, а коли справу вже відкрито - закриває провадження у ній.

Постанова ВП ВС від 10 квітня 2019 року у справі № 320/948/18 (провадження № 14-567цс18,)

Приклади застосування умов, за яких факти підлягають встановленню в судовому порядку

✓ 27 лютого 2024 року ОСОБА_1 звернулася до суду із заявою про встановлення факту смерті.

Заява мотивована тим, що ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, яка є матір'ю ОСОБА_1, поїхала до родичів в російську федерацію та через повномасштабну агресію з її боку не змогла повернутися.

Із матеріалів справи відомо, що факт смерті матері заявника ОСОБА_2 на території м. Подольск Московської області російської федерації зафіксовано відповідним державним органом іноземної держави. Подольське Головне управління ЗАГС Московської області склало актовий запис про смерть ОСОБА_2 № 170249500004300557000 від 13 лютого 2024 року та видало відповідне свідоцтво НОМЕР_1, копія якого є у заявника.

Оскільки свідоцтво про смерть ОСОБА_2 видане на підставі законодавства іноземної держави, на території якої померла мати заявника, підстав для встановлення факту смерті немає.

Постанова ВС від 24 грудня 2024 року у справі № 387/228/24 (провадження № 61-11539св24)

✓ Заявниця звернулася до суду із заявою про встановлення факту смерті особи під час виконання бойового завдання на бойових позиціях підрозділу в Луганській області.

Суди встановили, що заявниця є дружиною чоловіка, факт смерті якого підтверджується лікарським свідоцтвом.

Верховний Суд погодився з висновками суду апеляційної інстанції про відмову в задоволенні заяви, зазначивши, що встановлення факту смерті особи в судовому порядку можливе лише за відсутності можливості отримання лікарського свідоцтва про смерть та проведення державної реєстрації смерті в позасудовому порядку. Наявність лікарського свідоцтва про смерть на момент звернення до суду із заявою про встановлення факту смерті виключає можливість встановлення такого факту в судовому порядку, оскільки є можливість здійснити державну реєстрацію смерті в органах РАЦС на підставі наявного лікарського свідоцтва.

Постанова ВС від 20 листопада 2024 року у справі № 754/11243/23 (провадження № 61-7020св24)

✓ Заявниця звернулася до суду із заявою про встановлення факту, що має юридичне значення, у якій просила суд визначити (встановити) її належність до громадянства України, як особи, що більше 5 років на законних підставах проживає в Україні і народилась на території України до 24 серпня 1991 року на території, яка стала територією України відповідно до Закону України «Про правонаступництво України», та надати їй право на набуття громадянства України.

Матеріали справи містять копію свідоцтва про народження заявниці на території, яка стала територією України, а також довідку департаменту адміністративних послуг та дозвільних процедур Дніпровської міської ради від 24 листопада 2023 року, ОСОБА_1, зареєстрована за адресою: АДРЕСА_2 з 22 травня 1997 року по теперішній час. Тому факти народження на території України та проживання не можуть бути встановлені в судовому порядку.

Вимога про визнання факту належності до громадянства не підлягає розгляду не лише в порядку цивільного судочинства, а й судовому розгляду взагалі, у зв'язку з неможливістю встановлення в судовому порядку факту громадянства

Постанова ВС від 19 лютого 2025 року у справі № 2095/859/24 (провадження № 61-14338св24)

Юрисдикційність окремих справ про встановлення фактів, які мають юридичне значення, пов'язаних зі збройною агресією російської федерації, в порядку цивільного судочинства

✓ Підставою звернення до суду ОСОБА_1 стала необхідність встановлення причинно-наслідкового зв'язку між смертю її чоловіка та збройною агресією російської федерації проти України з метою подальшого отримання допомоги від гуманітарних організацій.

Ураховуючи викладене, суди першої та апеляційної інстанції дійшли помилкового висновку про закриття провадження у цій справі, не врахувавши, що **встановлення факту**, що має юридичне значення, **щодо загибелі ОСОБА_3** під час захисту Батьківщини у лютому 2015 року на території Донецької та Луганської областей України **внаслідок збройної агресії російської федерації проти України** можливе лише у судовому порядку, оскільки законодавець не визначив іншого, позасудового способу встановлення причинно-наслідкового зв'язку між смертю військовослужбовця та військовою агресією російської федерації.

Зважаючи на викладене та з урахуванням наведених вище положень закону, Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду вважає, що висновки суду першої інстанції, з яким погодився й апеляційний суд, про закриття провадження у справі на підставі пункту 1 частини першої статті 255 ЦПК України є помилковими з огляду на те, що законодавець не визначив іншого, позасудового способу встановлення причинно-наслідкового зв'язку між смертю військовослужбовця та військовою агресією Російської Федерації

Постанова ОП КЦС ВС від 15.12.2022 у справі № 490/6057/19-ц (провадження № 61-18541сво21)

✓ **Встановлення факту вимушеного переселення з окупованої території України** задля уникнення загрози життю, здоров'ю, свободи, особистих прав на свободу пересування, вираження думки, майнових прав, права на судовий захист на окупованій території саме **у результаті збройної агресії російської федерації** задля визначення статусу заявника та його доньки як осіб, що перебувають під захистом Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, ратифікованої Україною 03 липня 1954 року, з відповідними правовими наслідками, допускаються в порядку окремого провадження.

Постанова ВС від 22.03.2023 року у справі № 207/1523/22 (провадження № 61-1705св23)

Юрисдикційність справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, які впливають з сімейних правовідносин, в порядку цивільного судочинства

✓ Правила статті 317 ЦПК України надають особі право звертатися до суду цивільної юрисдикції з метою **встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території України**, а тому висновок суду першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, про те, що заява про встановлення такого факту не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, є помилковим.

Також безпідставним є посилання суду на обов'язковість попереднього звернення заявників до органу реєстрації актів цивільного стану та подальшого оскарження відмови такого органу у проведенні державної реєстрації народження в порядку адміністративного судочинства, оскільки у статті 317 ЦПК України не зазначена вимога на обов'язковість подання до суду письмової відмови органу реєстрації актів цивільного стану у здійсненні реєстрації таких фактів.

Постанова ВС від 23.11.2022 у справі № 759/7001/22 (провадження № 61-9254св22)

✓ Звертаючись до суду із заявою **про встановлення факту смерті**, ОСОБА_1 вказував, що неможливість отримання свідоцтва про смерть батька, який помер на території країни агресора, позбавляє його можливості реалізувати право на прийняття спадщини, що залишилась на території України після смерті батька. Відмовляючи у відкритті провадження у справі з тих підстав, що заява ОСОБА_1 не підлягає розгляду в порядку, встановленому пунктом 8 частини першої статті 315 і статтею 317 ЦПК України, суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, наведеного не врахував, та дійшов передчасного висновку про відмову у відкритті провадження у справі, оскільки факт, який просить встановити ОСОБА_1, може бути встановлений лише у судовому порядку, оскільки законодавчо не визначено іншого порядку встановлення такого факту.

Постанова ВС від 11 грудня 2024 року у справі № 367/3690/24 (провадження № 61-10939св24)

✓ Чинне цивільне процесуальне законодавство відносить до юрисдикції цивільного суду справи про встановлення фактів, від яких залежить виникнення, зміна або припинення суб'єктивних прав громадян. Чинне законодавство не передбачає іншого судового порядку підтвердження факту, що має юридичне значення, окрім як розгляд справ про встановлення факту, що має юридичне значення, в порядку цивільного судочинства.

Отже, відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року судом встановленим законом, який розглядає справи про встановлення факту, що має юридичне значення, зокрема **факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу**, є суд цивільної юрисдикції на підставі статті 19 ЦПК України та пункту 5 частини першої статті 315 ЦПК України.

Постанова ВП ВС від 18 січня 2024 року у справі № 560/17953/21 (провадження № 11-150апп23)

✓ Суд не врахував, що необхідність встановлення факту перебування на утриманні батька до смерті останнього необхідно заявнику для виплати одноразової грошової допомоги, передбаченої Постановою № 168, і саме у зв'язку з тим, що заявник не має іншої можливості одержати документ, який посвідчує такий факт, він звернувся до суду в порядку окремого провадження разом із заявою про встановлення факту і подав відповідні докази.

Постанова ВС від 20 листопада 2024 року у справі № 179/986/23 (провадження № 61-10086св24)

Факти, що не можуть встановлюватися в судовому порядку

✓ Зі змісту заяви ОСОБА_1, який діє в інтересах малолітньої ОСОБА_2, слідує, що він фактично просить встановити **факт проживання за певною адресою** ОСОБА_2 з народження до березня 2022 року, для отримання нею статусу ВПО та отримання допомоги на проживання як ВПО, який встановлюється під час оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, тобто в позасудовому порядку, а тому суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, зробив правильний висновок про закриття провадження у справі.

Постанова ВС від 23 січня 2025 року у справі № 643/5022/24 (провадження № 61-13978св24)

✓ Чинним законодавством передбачено позасудовий порядок встановлення фактів того, що особа є такою, що **виключена з військового обліку і не є військовозобов'язаною**, що унеможлиблює використання судового порядку встановлення означених фактів, що мають юридичне значення в порядку окремого провадження.

Постанова ВС від 31 січня 2024 року у справі № 955/2790/25 (провадження № 61-10394св25)

✓ Заява про встановлення **факту перебування у полоні** не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, а повинна бути розглянута у позасудовому порядку уповноваженим органом, за наслідками розгляду якої у заявника може виникати право на судовий захист, що повинно реалізовуватися з урахуванням норм про судову юрисдикцію.

Постанова ВС від 02 вересня 2026 року у справі № 552/2742/19 (провадження № 61-17266 св 19)

Факт одноосібного виховання дитини одним із батьків не підлягає з'ясуванню в порядку окремого провадження та може бути встановлений судом як одна з обставин, що становить предмет доказування у спорі між батьками дитини щодо виконання ними обов'язків з виховання дитини.

Постанова ВП ВС від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22 (провадження № 14-132цс23)

Факт перебування на утриманні ОСОБА_1 трьох неповнолітніх дітей не може бути встановлений за правилами окремого провадження, у зв'язку із чим заяву ОСОБА_1 слід залишити без розгляду.

Постанова ВС від 06 листопада 2024 року у справі № 468/1025/23 провадження № 61-14070св25

Факти, можливість встановлення яких у судовому порядку є «невизначеною»:

- ✓ факт здійснення постійного догляду за особою, яка його потребує за своїм станом здоров'я;

Ухвала ОП КЦС від 03 лютого 2025 року у справі № 214/3475/24 (провадження № 61-15969 сво 24)

- ✓ факт самостійного виховання малолітньої дитини.

Для уточнення висновку, який викладено в постанові ВП ВС від 11.09.2024 у справі № 201/5972/22 ухвалою від 12 лютого 2025 року у справі № 127/3622/24 (провадження № 61-12634св24) передана на ВП ВС

Верховний
Суд

Дякую за увагу!